

Düzce Üniversitesi Süs ve Tıbbi Bitkiler Botanik Bahçesi

Dergisi

“DÜSTİBİD”

Osmanlı'nın Son Dönemleri ile Cumhuriyet Döneminde İstanbul'da Kurulan Botanik Bahçeleri*

Erdal ÜZEN*

İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü, Botanik Anabilim Dalı

***Sorumlu yazar:** uzen@istanbul.edu.tr

ÖZET

Derleme yazımızda, Osmanlı'nın son dönemleri ile Cumhuriyet döneminde İstanbul'un farklı semtlerinde kurulan Botanik Bahçeleri, kurucuları, Tabii Bilimlere olan katkıları ile zamana bağlı olarak kuruluş ve kapanış nedenleri tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Dönemi, Cumhuriyet Dönemi, Botanik Bahçeleri

Botanical Gardens Established in Istanbul in the Late Ottoman and Republican Periods

ABSTRACT

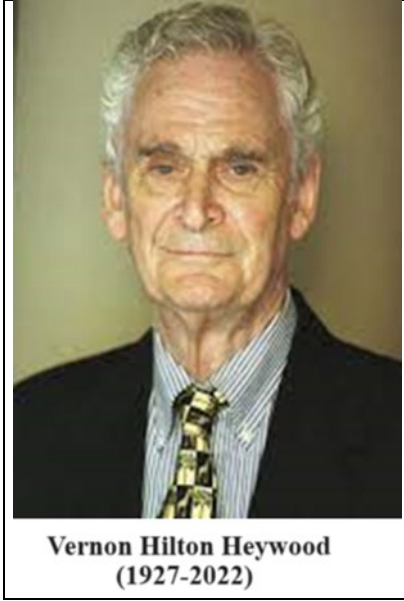
In our review article, the Botanical Gardens established in different districts of Istanbul in the late Ottoman Periods and the Republican Periods, founders, contributions to Natural Sciences, and the reasons for their establishment and closure depending on time will be discussed.

Keywords: Ottoman Period, Republican Period, Botanical Gardens

1. Giriş

1.1. Botanik Bahçesi Nedir?

Dünya Botanik Bahçeleri Birliği Başkanlığı da yapmış olan, Avrupa'nın duayen İngiliz Botanikçisi **Vernon Hilton Heywood** (1927-2022) 'un tanımına göre Botanik Bahçeleri: “Dünya'nın doğal ve kültür bitkilerini bilime ve insanlığa hizmet eden, belli bir düzen içinde yetiştiren, çocuklara, öğrencilere ve halka tanıtarak onları eğiten, bitkiler üzerinde çeşitli bilimsel araştırmalar yapan kuruluşlardır” (Anonim, 2023a).

Botanik Bahçesi aynı zamanda Botanik Bilimi hakkında, kısıtlı da olsa bazı bilgiler veren, bilimsel araştırmalar yapan bir Enstitü olarak da değerlendirilmelidir. Kısaca, tam teşekküllü bir Botanik Bahçesi, aynı zamanda bir Araştırma Enstitüsü ve içinde sergilenen bitkilerin yaşayıp geliştiği bir açık hava müzesi olarak kabul edilebilir. Hemen hemen her Botanik Bahçesi'nde bir Arboretum (odunsu bitkiler koleksiyonu) olmakla birlikte, Arboretumlar bağımsız olarak da kurulabilir. Bilimsel anlamda Botanik Bahçeleri, her biri doğru biçimde tanımlanmış kimlikleri özel etiketlere yazılmış, ağaç, çalı ve otsu bitkilerin gerek dış ortamda gerekse seralarda yaşatıldığı canlı bitki müzeleridir.

Botanik Bahçeleri'nde o ülkenin yerel bitkilerinin yanı sıra özellikle farklı iklim kuşaklarında yer alan ülkelerin bitki türleri de bulunur. Bunlar, çeşitli botanik bahçelerinden tohumları veya bitki kısımları istenerek getirilmiş ve yetiştirilmiş doğal bitki örnekleridir. Yetiştirilen bitkilerden bazı otsu ve odunsular ile genellikle su ve sulak alan bitkileri sera içi veya sera dışı ısı kontrol edilen farklı büyüklüklerdeki havuzlara dikilirken, kara türleri ise dış ortamlara dikilerek kültüre alınırlar (Alpınar, 2023).

Botanik bahçelerinin kendilerini tanıtan bir broşürü ile kardeş botanik bahçelerine gönderilmek ve tohum alış-verişinde bulunmak üzere her sene veya iki senede bir kitapçık halinde ya da dijital ortamda hazırlanmış oldukları tohum kataloğu vardır. Ayrıca Bahçe sorumluları, günün belirli saatlerinde bahçeyi ziyarete gelenlere bahçenin tarihi başta olmak üzere dış ve iç mekân bitkilerinin yaşam şartlarını ve mistik öykülerini ziyaretçilere anlatırlar (Küçüker ve Üzen, 1998).

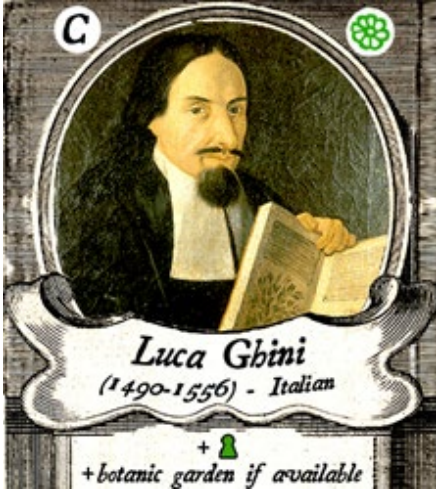
1.2.Tarihçe

M.Ö. 2000'li yıllardan önce Asurlular ile İranlılar, meyve ve süs bitkilerini yetiştirmek için park ve bahçeler kurmuşlardır. Amerika'nın keşfinden sonra Meksika Azteklerinin yaptığı tıbbi bitki çalışmalarının Avrupalılarca öğrenilmesi Avrupa Tıbbi Bitki Bahçeleri'ni etkilemiştir. Eski Yunan ve Roma'da süs bitkileri amaçlı kurulan bahçeler M.S. I. yüzyılda Antonius tarafından Roma'da, bir yüzyıl önce ise Aristo

tarafından Atina’da kurulmuştur. İlk olarak İtalya’da kurulan gerçek Botanik Bahçeleri’ne Vatikan’da kurulan bahçelerin öncülük ettiği bilinmektedir.

XVI. yüzyılda ortaya çıkmaya başlayan Botanik Bahçeleri’nin asıl amacı tıbbî bitkilerden ürün elde etmektir. Bu bahçeler tıp okulları için tıbbî bitki kaynağı olmaları açısından büyük önem taşımaktaydı. O zamanki isimleri Latince “*Hortus Simplicium*” (Gardens of Simples) (*Simple*” tıbbî ilaç elde edilen hayvan bitki ve minerallere verilen ortak isim)’dir (Kerim Alpınar 2023).

Modern anlamda dünyada kurulan ilk Botanik Bahçesi 1543’te İtalya’nın Pisa şehrinde Luca Ghini tarafından kurulan Pisa Botanik Bahçesi (*Orto botanico di Pisa*)’dir (5). Bu bahçenin kuruluşundan hemen sonra İtalya’da, 1545’te Padua, 1558’de Pavia ve diğer üniversite botanik bahçeleri takip etmiştir. İlk zamanlar tıbbî bitkileri halka tanıtmak ve onlar üzerinde çalışmalar yapmak üzere kurulmuş olan bu bahçeler, daha sonra yetiştirilen başka bitkileri de sergilemek üzere belirli prensiplere göre düzenlenmiştir (Baytop, 2003).

Şekil 1. Pisa Botanik Bahçesi’nin kurucusu Luca Ghini ve Pisa Botanik Bahçesi (Bologna, İtalya) (Anonim, 2023b; Anonim, 2023c).

Avrupa’da kurulan Botanik Bahçeleri koleksiyonlarını zenginleştirip bitki çeşitliliği üzerine çalışmalar yapan merkezler hâline gelmeye başladıktan sonra, canlı bitki örneklerinin yanında, bahçelere bağlı olarak kurulmuş herbaryumlar (kurutulmuş bitki müzeleri)’da saklanan bitki örnekleri üzerinde taksonomik çalışmalar yapmışlardır. XIX. yüzyıldan sonra kurulan Botanik Bahçeleri sahip oldukları canlı bitki koleksiyonları dışında, herbaryum, kütüphane ve laboratuvarları ile birer enstitü gibi hareket ederler. Zamanımızın Botanik Bahçeleri, Klasik Avrupa Modeli Botanik Bahçeleri’dir (Ekim, 2017).

1.3. Botanik Bahçesi Çeşitleri

Modern botanik bahçeleri sınıflandırıldığında üç tip bahçe ile karşılaşılır. İngiltere’deki Cambridge Botanik Bahçesi gibi bazı bahçeler yalnızca bilimsel çalışmalar yapılan enstitüler olarak çalışsa da yine Botanik Bahçeleri arasında zikredilmektedir. Bunların çoğu üniversiteler veya eğitim enstitüleri bünyesinde veya onlarla sıkı ilişki içindedir.

Şekil 2. Kew Kraliyet Botanik Bahçesi (Royal Botanic Gardens, Kew, İngiltere) (Anonim, 2023d).

Şekil 3. Berlin - Dahlem Botanik Bahçesi (Botanical Garden and Botanical Museum, Almanya) (Anonim, 2023e).

İkinci grup bahçelerin büyük kısmı daha çok “halk parkı” özelliği göstermektedir. San Francisco’daki Golden Gate Belediye Parkı gibi bahçeler, rekreasyon ağırlıklı bir park olmaları yanı sıra bünyelerinde bazı bilimsel araştırmalar da yapıldığı için Botanik

Bahçesi olarak kabul edilmektedir. Brooklyn'deki, Prospect Parkı da Amerika'daki pek çok botanik bahçesinden fazla bitki ve ağaç türlerini barındırması ve bunların etiketli olması nedeniyle Botanik Bahçesi özelliği kazanmıştır (Ekim, 2017). (<https://depositphotos.com/tr/photos/botanical-garden-of-pisa.html>).

Üçüncü grup Botanik Bahçeleri ise daha çok eğitim ve araştırma amaçlı özelliği de olan bahçelerdir. Tipik örnek dünyanın en tanınmış botanik bahçeleri arasında Londra'da Kew Kraliyet Botanik Bahçesi, New York'ta Bronx Botanik Bahçesi, Bakü Botanik bahçesi ve Tokyo Botanik Bahçesi vb. sayılabilir.

1.4. Botanik Bahçelerini Diğer Park ve Bahçelerden Ayıran Özellikler

- * Bahçe sınırlarının çevrili, giriş-çıkışların kontrol altında olması;
- * Ziyaretçilere bitkiler hakkında eğitim verilmesi;
- * Bitkilerin bilimsel adları ve kayıt bilgileriyle, özet dağılımlarının yer aldığı etiketlere sahip olmaları;
- * Bahçeye dikilen bitkilerin ciddi dokümanlarının yapılması, her gelen bitkinin kayıt altında olması;
- * Farklı iklimlerden gelen bitkilerin yetiştirilmesi için sıcak ve soğuk seralarının bulunması;
- * Bitkiler hakkında yazılmış yayın ve kitapların yer aldığı zengin bir kütüphaneye sahip olması;
- * Tıbbi ve ekonomik bitkilerin yetiştirilmesi ve halkla paylaşılması;
- * Gösterişli maket, afiş, poster vb. eğitim materyalinin sergilendiği sergi salonlarına sahip olmaları;
- * Ziyaretçilere eğitim ve bilgi amaçlı harita, broşür kitapçıklar verilmesi,
- * Bahçenin çeşitli yerlerine işaretler ve açıklayıcı levhalar yerleştirilmesi;
- * Üye Botanik Bahçeleri, Arboretumlarla materyal değişimi sağlaması, kurslar düzenlenmesi
- * Bitkilerin üreme organlarının bilimsel kurallara uygun saklandığı gen bankaları olması (Ekim, 2017).

On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı Türkiye'sinde Tabii İlimler (Botanik, Zooloji ve Jeoloji) eğitimi Tıp eğitimi çerçevesinde başlamıştır. 1827 yılında kurulan ve ilk modern tıp mektebi olan **Tıphane-i Amire**'nin ikinci sınıfında okutulan dersler arasında Nebatat dersi yer almaktaydı. Bu mektebin ıslahıyla 1839'da Galatasaray'da açılan **Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane**'nin Tıp, Eczacılık ve Cerrahi sınıflarında da Nebatat dersleri okutulmaktaydı. 1867 yılında bu müessese bünyesinde kurulan **Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye**'nin ikinci sınıf dersleri arasında da **İlm-i Nebatat** dersi bulunmaktaydı (İshakoğlu, 1988).

Osmanlıların Botanik ile ilgilenmeleri, tedavide kullanılan tıbbi bitkileri yakından tanıma gayesine dayanır. Botanik, klasik dönem Osmanlı eğitim kurumu medresenin ders programı içinde yer almamış ise de, İbn-i Baytar'ın *El-Müfredat*, Dioscorides'in *Materia Medica* ve İbn-i Sina'nın *Kitab el- Nebatat* isimli eserleri ve tercümeleri vasıtasıyla, Osmanlıların özellikle tıbbi bitkiler hakkında geniş ilgi sahibi oldukları tahmin edilir.

Batı'da gelişen bilimlerin transferinin hız kazandığı XIX. yy.'a gelindiğinde de, Botanik ve Tıp arasındaki ilişkilerin devam etmekte olduğu görülür. Yukarıda yazılan eserlerin Türkçe tercümeleri gerek halk arasında, gerekse geleneksel tıbbi uygulayan hekimler tarafından kullanılmaya devam ederken, Botanik dersleri de, modern tıp eğitimi vermek için kurulan yeni mekteplerin (**Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şahane** ve **Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Adliye-i Şahane**) ders programlarına girmiştir (Baytop, 2003).

Batı bilimlerinin Türkiye'ye girişinde önemli bir rolü olan ve Osmanlı ordusuna teknik bilgilerle donatılmış subay yetiştirmek için kurulmuş olan Mühendishane ders programında Botanik dersinin bulunmaması gayet tabiidir. Ancak baş hoca İshak Efendi'nin Mühendishane öğrencileri için yazdığı *Mecmua-i Ulum-i Riyaziye*'nin dördüncü cildinde (1834) botanikten bahsedilmiş olması ilgi çekicidir. Bu metin ayrıca Türkçe basılı ilk botanik metnidir.

İlk mezunlarını 1855 yılında veren **Mekteb-i Harbiye-i Baytar** sınıfındaki öğrencilerin ilk sene Nebatat Resimleri, ikinci sene Nebatat dersini okudukları bilinmektedir. Ayrıca Mekteb-i Harbiye'nin, Askeri İdadi ve Rüşdiyeler için öğretmen yetiştiren dört senelik Ulum-i Tabi-iye sınıfının öğrencileri de birinci sene İlm-i Nebatat dersi okumaktaydı (İshakoğlu, 1988).

Osmanlı İmparatorluğundan Cumhuriyet Dönemine gelinceye kadar İstanbul ve çevresinde, saraylarda, kasırlarda, yalılarda çeşitli büyüklüklerde bağ ve bahçeler kurulmuştur. Buralarda çeşitli meyve ve süs bitkileri yetiştirilmiştir. Bu çalışmada, Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde İstanbul'da kurulan ve sadece bilime hizmet eden "**Nebatat (Botanik) Bahçeleri**"nden bahsedilecektir.

İstanbul'da kurulan ilk Nebatat Bahçesi, **Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane** bünyesinde 1839 yılında kurulan Galata Sarayı Nebatat Bahçesi 'dir (Baytop, 2003). Bu tip Nebatat Bahçeleri, Tıbbiye mektepleri bünyesinde oluşturulmuş, mektep binaları yer değiştirdikçe yeni nebatat bahçeleri açılmış ve kapanmıştır. 1891'de **Halkalı Ziraat Mekteb-i Alisi**, 1910'da **Orman Mekteb-i Alisi** açılmış ancak bu Nebatat Bahçeleri hakkında gereken bilgiler elde edilememiştir.

Osmanlı Döneminde İstanbul'da 1839-1926 yılları arasında Tıbbiye Mektepleri bünyesinde bilime hizmet etmek üzere 4 adet Nebatat (Botanik) Bahçesi kurulmuş ve kapanmıştır (Baytop, 2003). Cumhuriyet Döneminin erken zamanlarında Üniversite bünyesinde kurulan iki botanik bahçesinden söz edilebilir. İlk Botanik Bahçesi Zeynep Hanım Konağının hipodrom kısmında **Esad Şerefeddin KÖPRÜLÜ** tarafından Tabiiye derslerinde faydalanılmak üzere 1926 yılında kurulan ancak 1942 konak yangını sonucu yok olan 90 bitki örneğine sahip **Fen Fakültesi Botanik Bahçesi**'dir.

Diğer Botanik Bahçesi ise Alfred Heilbronn ve arkadaşları tarafından kurulan ve İstanbul'un farklı yerlerinden toplanarak bahçeye getirilerek dikilen otsu ve odunsu 160 türden oluşan Türkiye Cumhuriyetinin üniversiteye bağlı en eski ve ilk resmi modern Botanik Bahçesi **İstanbul Üniversitesi Nebatat (Botanik) Bahçesi** (*Hortus Botanicus Universitatis Istanbulensis*) (1935-2003) şimdiki adıyla kurucusunun adı ile **İstanbul Üniversitesi Alfred Heilbronn Botanik Bahçesi** (2003- 2018)' dir (Alpınar, 2023).

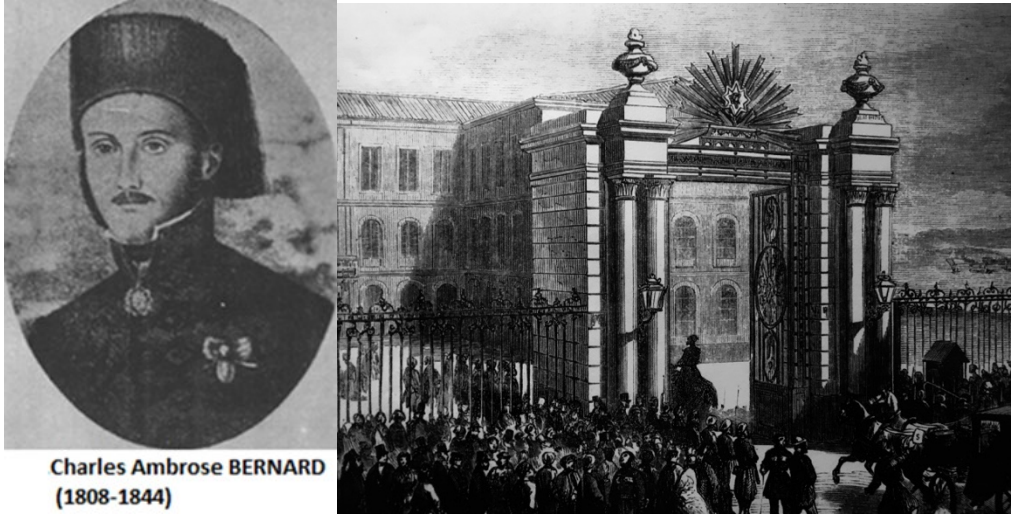
1.5. Osmanlı'nın Son Döneminde İstanbul'da Kurulan Botanik Bahçeleri

1.5.1. Galatasaray Nebatat Bahçesi

1839 yılından sonra doğa bilimlerinde yapılan yenilenme hareketi neticesinde "Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane" bünyesinde ülkemizde ilk olarak Doğa Tarihi (Tarih-i Tabii) Müzesi ve ilk Nebatat (Botanik) Bahçesi Galatasaray Lisesi'nin arazisi içerisinde Tanzimat Fermanı'nın ilanı sonucu Viyana'dan getirilen askeri hekim **Charles Ambroise BERNARD** (1808-1844) tarafından kurulmuştur (Turhan BAYTOP 2002). Bahçenin kuruluşu sırasında kendisine Viyana'dan gelen Alman kökenli Botanikçi Bahçe Uzmanı **Skalak** da yardım etmiştir. (Alpınar, 2023).

14 Mayıs 1839'da dönemin padişahı Sultan Mahmud II tarafından eğitime açılan Galatasaray Nebatat Bahçesi'nin ilk müdürü olan C.A. **Bernard** İstanbul'da yaşadığı 1839-1845 yılları arasında tıp ve eczacılık öğrencilerinin botanik derslerinde kullanılmak ve aynı zamanda da uygulamalı eğitimi sağlamak amacı ile *Elemens de Botanique à l'usage des élèves à l'école de médecine Imperiale de Galata-Serai* [(Galatasaray İmparatorluk Tıp Okulu öğrencilerinin kullanımı için Botanik elemanları (1842)] adlı Türkiye'nin ilk Botanik kitabını yazmış ve yayınlamıştır. Bu kitapta özellikle tıbbi bitkiler tanıtılmaktadır (Büyüm, 1984).

Dr. C.A. **Bernard** ölümüne kadar Mekteb-i Tıbbiye'de Botanik derslerini anlatmış, ölümünden sonra bu dersler bahçenin direktörlüğüne getirilen Alman kökenli Eczacı ve Botanik hocası Prof. Dr. **Friedrich Wilhelm Noë** (1798-1858) tarafından verilmiştir (Aktaş, 2010).

Şekil 4. Galatasaray Lisesi (Nazar Büyüm, 1984).

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane binası 11 Ekim 1848 'de Beyoğlu Linardi sokağında çıkan yangın sonucu etrafındaki 300 ev ile birlikte yanmış Galatasaray Botanik Bahçesi de herbaryumu ile birlikte yok olmuştur (Baytop, 2003).

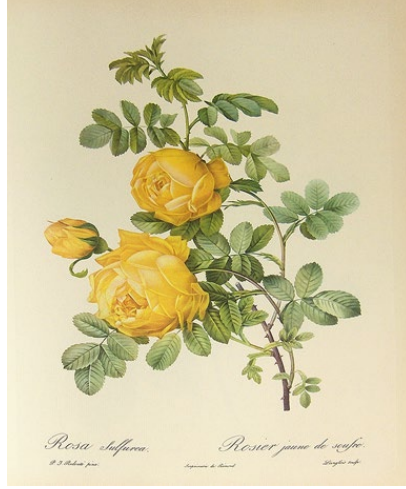
Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane binası yandıktan sonra Tıp Fakültesi öğrencilerinin Botanik dersi ve pratikleri için Dr. Bernard'ın öğrencisi ve Mekteb-i Tıbbiye'nin ilk mezunlarından Hekimbaşı Salih Efendi Tıp öğrencilerinin mağdur olmaması için Anadolu Hisarındaki Yalısın'nın geniş bahçesini bir Botanik Bahçesi

şeklinde düzenlemiş, bir kısmı seralarda olmak üzere yetiştirdiği çeşitli bitkileri öğrencilerin ders ve pratiklerinde kullanmıştır (Günergun ve Baytop, 1998).

Yalının bahçesinde yetiştirdiği, çiçekleri katmerli ve sarı renkli meşhur Hekimbaşı gülü (muhtemelen *Rosa hemisphaerica?*) adlı gül çeşidi bu dönemde büyük bir üne kavuşmuştur (Baytop, 2001).

Hekimbaşı Salih Efendi (1816-1895)

Şekil 5. Hekimbaşı Salih Efendi tarafından yetiştirildiği yazılan *Rosa hemisphaerica* (Hekimbaşı Gülü) (Baytop, 2001).

1.1.2. Demirkapı Nebatat Bahçesi

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Galatasaray semtindeki binasının yanması üzerine, mektep bir süre bazı kışla ve konaklarda eğitim yapmış 1871 yılında Sirkeci garı yakınındaki eski Gülhane (Demirkapı) Kışlasına taşınmıştır (<https://astibder.org/askeri-tibbiye-tarihi/>).

Mehmet Ali Paşa (1837-1914)
(T.Baytop Koleksiyonu)

Dr. Esad Şerafeddin Köprülü (1866-1942)

Şekil 6. Demirkapı (*Ahırkapı*) Nebatat Bahçesi'nin kurulduğu Gülhane (Taşkışla) Hastanesi. 1874. ve Demirkapı Botanik bahçesinin kurucuları (Baytop, 2002; Alpınar, 2023).

Tıbbiyenin Botanik dersini veren ve Dr. C.A. Berdard'ın öğrencisi, tıp doktoru Mehmet Ali Paşa (1834-1914) öğrencisi ve aynı zamanda yardımcısı olan Dr. Esad Şerafeddin Köprülü (1866-1942) ile birlikte kışlanın yanında küçük bir Botanik Bahçesi 'Demirkapı (Ahırkapı) Nebatat Bahçesi"ni kurmuşlardır (Baytop ve Günergün, 1988; Baytop, 2002). Bu dönemde mektebin nebatat hocası olan Dr. Mehmed Ali Paşa (1834-1914) mektep binasının bir köşesinde derslerde faydalanmak üzere küçük bir Nebatat Bahçesi kurmuş ancak bu bahçede on beş yıl hizmet verdikten sonra Tıbbiye'nin Kadırga semtine taşınması neticesinde kapanmıştır (Alpınar, 2023).

1.1.3. Kadırga Nebatat Bahçesi

1867'de kurulan ve ilk Türkçe Tıp eğitiminin yapıldığı okulda Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de (Sivil Tıp Okulu) İlm-i Nebatat dersleri Hekimbaşı Salih Efendi ve Dr. Mehmet Ali Paşa tarafından verilmiştir. 1892 yılında Tıbbiye'nin yanında bu kez Dr. Mehmet Ali Paşa, botanikçi-hekim Dr. Esad Şerafeddin Köprülü ve Dr. Şerafettin Teyfik (Tertemiz) (1879-1957) sivil tıp öğrencilerinin nebatat derslerinde kullanılmak üzere Menemenli Mustafa Paşa konağına ait bahçenin uygun bir yerine "Kadırga Tıbbi Nebatat Bahçesi (1894-1926)'ni kurmuşlardır (Anonim, 2023e) (Baytop ve Günergün, 1988).

1909 yılında Sivil Tıbbiye Mektebi Tıp Fakültesi ile birleşerek, Haydarpaşa'daki yeni binaya taşınmış Menemenli Mustafa Paşa Konağı ve Kadırga Botanik Bahçesi, yeni

kurulan "Eczacı, Dişçi ve Kabile Mektebi" ne bırakılmıştır. Bahçenin yönetimi ile mektebin nebatat hocası olan Dr. Şerafettin Teyfik (Tertemiz) (1879-1957) (Küçük Şerafettin) ilgilenmiştir. (Baytop, 2001). Eczacı ve Dişçi Mekteplerinin 1926 yılında Beyazıt meydanındaki (şimdiki Beyazıt Devlet Kütüphanesi) tarihi binaya taşınması neticesinde Kadirga Nebatat Bahçesi de sahipsiz kalmış bir süre sonrada yok olmuştur (Baytop ve Günergun, 1988).

Dr. Esat Şerafettin Teyfik
Tertemiz (1879-1957) Prof.
Dr. Baytop Koleksiyonu

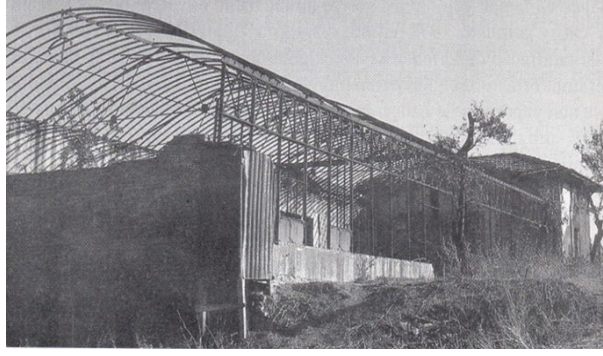
Şekil 7. Kadirga Kadirga meydanına bakan Menemenli Mustafa Paşa Konağı (1909-1925) (Anonim, 2023g).

1.1.4. Haydarpaşa Nebatat Bahçesi

Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane 1903 yılında Demirkapı'daki binayı terk ederek Haydarpaşa semtinde yapılan yeni binaya geçmiş ve "İstanbul Tıp Fakültesi" adını almıştır. Dönemin Nebatat hocası Dr. Esad Şerafeddin KÖPRÜLÜ Haydarpaşa Tıp Fakültesi'ne Botanik derslerini vermek üzere görevlendirdiğinde binanın Selimiye Kışlası tarafındaki boş arazi üzerine soba ile ısıtılan yarı silindirik çatılı büyük bir serası olan zamanın ilk modern Botanik Bahçesi "Haydarpaşa Nebatat Bahçesi"ni (1909) kurmuştur (Baytop ve Günergun, 1996).

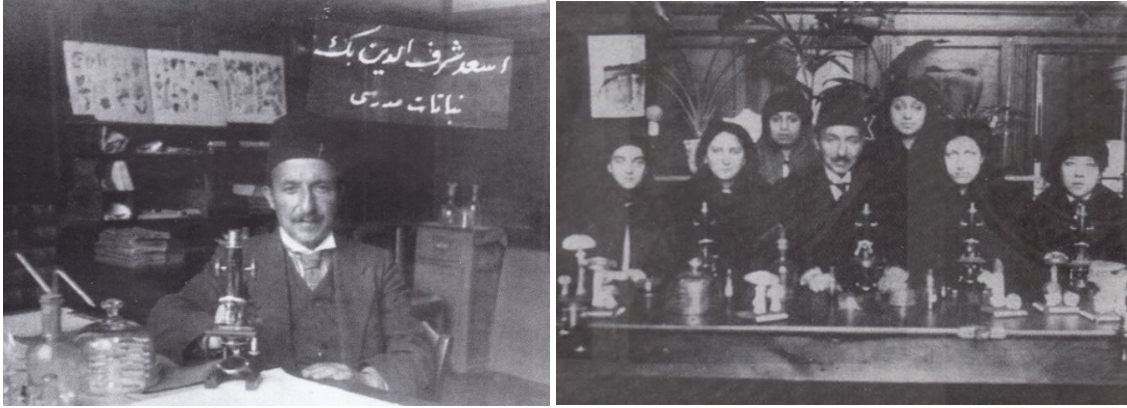

Şekil 8. Haydarpaşa Tıp Fakültesi (İstanbul, 1903) Sağlık Bilimleri Üniv. Hamidiye Tıp Fakültesi (Anonim, 2023h).

Şekil 9. Esad Şerefeddin Köprülü tarafından yaptırılan Haydarpaşa (Tıp Fak.) Nebatat Bahçesi seraları (Ekim, 1971, T. Baytop koleksiyonu) (Baytop, 2002).

1926-33 yılları arasında İstanbul Darü'l-fünunu'na bağlı Fen Fakültesi'nin Tabi-iye ve Riyaziye eğitimi Vezneciler semtinde 1864 yılında inşa edilmiş olan ve bir zamanlar Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın kızının oturduğu üç katlı Zeynep Hanım Konağı'nda başlar (- <https://twitter.com/hayalleme/status/439300732064251904>).

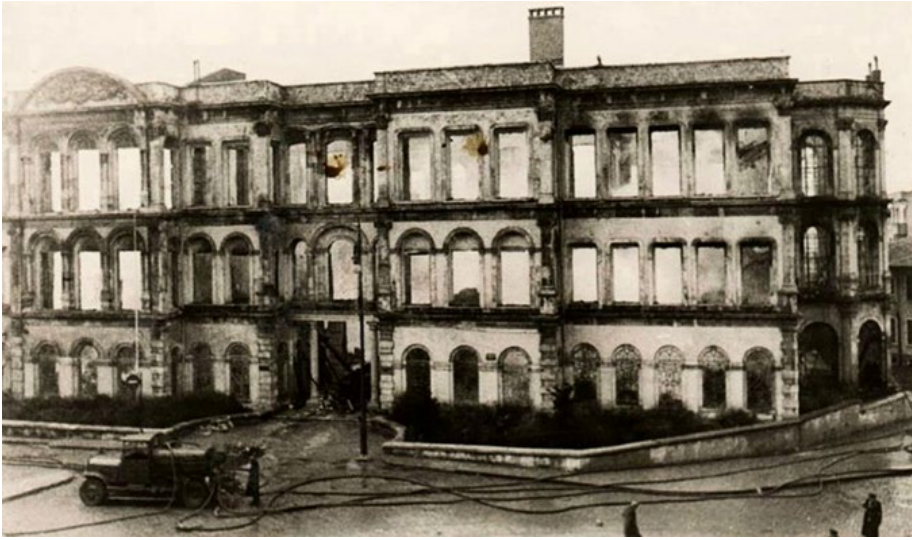

Şekil 10. Esad Şerefeddin Köprülü Zeynep Hanım Konağındaki odasında ve Tabi-iye talebeleri ile Mantar maketleriyle laboratuvarında (*Cerrahpaşa Tıp Fak. Tıp Tarihi ve Deontolojisi Anabilim Dalı arşivi*) (Küçüker, 2017).

Dr. E. Şerefeddin Köprülü Nebatat derslerinin uygulama ve laboratuvarlarında faydalanmak üzere bahçenin at gezdirilen kısmının kullanılmayan bir yerine 90 bitkiden oluşan Fen Fakültesi Nebatat Bahçesini kurar (Alpınar, 2023). **28 Şubat 1942**'de Fizik laboratuvarında çıkan yangın neticesinde Zeynep Hanım Konağının yanmasına ve harabe hale gelmesi sonucu ne hazindir ki bu bahçede yok olur. (Alpınar, 2023).

Şekil 11. Veznecilerdeki Zeynep Hanım Konağı 1864 (zamanımızda İ.Ü. Fen ve Edebiyat Fakültelerinin bulunduğu bina), yangından önce (Anonim, 2023i).

Şekil 12. Zeynep Hanım Konağı, yangından sonra (1942) (Anonim, 2023i).

Şekil 13. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın kızı Zeynep Hanım ve Eşi Sadrazam Yusuf Kamil Paşa (İstanbul Üsküdar'daki Zeynep Kamil Kadın ve Çocuk Hastalıkları

Hastanesi ‘nin kurucuları ve hastane bahçesindeki türbeleri) (Anonim, 2023j; Anonim, 2023k; Anonim, 2023l).

Şekil 14. İ.Ü. Edebiyat Fakültesi (Laleli), 1951’de Mimar Ord. Prof. Dr. Emin Onat (Anonim, 2024a).

1 Mart 1941’de Anıtkabir için açılan uluslararası yarışmaya Mimar Ahmet Orhan Arda ile birlikte katıldı. Hazırladıkları proje 49 proje arasından birinci olarak seçildi. 1944-1953 yılları arasında uygulanan projelerin düzenlenmesini ve inşaatın kontrolünü Orhan Arda ile birlikte yürüttü (Anonim, 2024b) ve Sedat Hakkı Eldem tarafından inşa edilen kompleks binalarda bugün Edebiyat ve Fen Fakültesi eğitim ve öğretime devam etmektedir. Eski Türk Öğretim kurumlarının plan şeması geleneğine uygun olarak düzenlenmiş olan binaların cephelerinde önemli tipik Türk öğeleri kullanılmıştır. İç kısımlarında yer alan amfi, dersane, koridor ve salonların düzeni çağdaş mimarlık anlayışını yansıtmaktadır (Anonim 2023i).

2. Tartışma ve Sonuç

Botanik Bahçeleri, ülkelerin bitki çeşitliliğinin korunmasında izlediği strateji ve metodları ile ülkelerin biyolojik zenginliklerini koruma ve gen merkezleridir. Bilindiği üzere Dünya üzerinde, özellikle de ülkemizde “Gen Merkezi” olarak adlandırılan yörelerde yoğun bir çeşitlilik ve varyasyon gösteren bitki türleri yaşamaktadır. Bu bitki çeşitliliğinin günümüzden geleceğe aktarılması için *in-situ* yani bitki türlerini doğal ortamlarında veya *ex-situ*, doğal ortamlar dışında gen bankalarında, özel koruma bahçeleri olan “Botanik Bahçeleri” veya “Arboretumlar” ya da kültür ortamlarında saklanmasıyla mümkün olacaktır.

Bugün İstanbul'un il sınırları içerisinde kamu veya şahısa ait Botanik Bahçesi, Arboretum (önemli ağaçların korumaya alındığı canlı koleksiyon bahçeleri), Parklar (Yıldız parkı, Gülhane Parkı, Maçka Parkı) da bulunmaktadır.

İstanbul'un Avrupa kısmında kamuya bağlı öncelikle bilime hizmet eden ve halka açık olan Botanik Bahçesi [(İstanbul Üniversitesi Nebatat Bahçesi, Dünya Botanik Bahçeleri Birliği tarafından bilinen adı ile "Hortus Botanicus Universitatis Istanbulensis", 04 Haziran 1934-12 Aralık 2003; ve yeni adıyla "İstanbul Üniversitesi Alfred Heilbronn Botanik Bahçesi" kısaca A.H.B.B., 12 Aralık 2003- 2018)] ile Sarıyer/ Bahçeköy'de 38 hektar alan üzerine 1949 yılında kurulması kararı alınan ancak tam manası ile 1982 yılında faaliyete geçen günümüzde İstanbul Cerrahpaşa Üniversitesi, Orman Fakültesi öğrencilerinin araştırma ormanı ve laboratuvarlarına hitap eden Orman Bakanlığına bağlı Atatürk Arboretumu'nu sayabiliriz.

Nezahat Gökyiğit Botanik Bahçesi veya kısaca NGBB ise; İstanbul'un Ataşehir ilçesinde yer alan ANG vakfına ait Botanik Bahçesi'dir. 1995 yılında ANG Vakfı tarafından Ali Nihat Gökyiğit'in eşi Nezahat Gökyiğit adına kurulmuştur.

Yukarıda belirtmiş olduğumuz Botanik Bahçeleri ve Atatürk Arboretumu Doğa Bilimleri ile çalışmalar yapan üniversitelerin ana araştırma konuları ile derslerine laboratuvar ve uygulama alanı olarak büyük katkılar sunmaktadır.

Bu bağlamda Botanik Bahçeleri Dünya ülkelerinin bitki çeşitliliğinin korunması ve sürdürülmesinde çok önemli bir görev yüklenmişlerdir. Kısacası Botanik Bahçeleri ülke ve şehirlerin kültürel tanıtımında da olmazs olmazlarındandır diyebiliriz.

Sonuç olarak Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde kurulan Nebatat (Botanik) Bahçeleri ne yazık ki hiçbir şekilde korunamamış, zamanımıza sadece eğer kaldı ise kalıntıları ve yazılan tarihleri kalmıştır. Oysa Dünya'da yukarıda belirtmiş olduğum gibi 1540 yılında kurulmuş olan ve UNESCO tarafından dünya mirası olarak kabul edilen Pisa ve Padova Botanik Bahçeleri halen hayatlarını devam ettirmekte olup bilime ve dünya insanlarına hizmete devam etmektedirler. Yurdumuzda son yıllarda kamu (Üniversiteler) tarafından kurulan Modern Botanik Bahçeleri veya Arboretumlar ne yazık ki ülke nüfusumuza göre Avrupa ülkelerine kıyasla yok denecek kadar azdır.

Bu değerli Botanik Bahçelerinin hayatlarını devam ettirebilmesi için mutlaka ama mutlaka kuruluşunu yapan kamu (üniversiteler) tarafından desteklenmesi gerekir ki hem bilim dünyasına hem de halka her konuda yardımcı olabilsinler.

Bitki ve Hayvan Varlıklarının Korunması ve Envanterlerinin Tutulması ile ilgili 1992 yılında kabul edilen Biyoçeşitlilik Sözleşmesi (Convention on Biological Diversity of 1992 -CBD) ve Nesli Tehlike Altındaki Türlerin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme (Convention on International Trade in Endangered Species - CITES)'lere uymamız gerekmektedir. Bu sözleşmelere ve kurallarına uyum sağlamak için, ülkemizde yeni kurulan üniversiteler ile birlikte Büyükşehir Belediyelerinin il sınırları içerisindeki biyoçeşitlilikleri'ni korumak ve tanınmalarını sağlamak amacı ile şehirlerine ait modern Botanik Bahçeleri ve/veya Arboretumlar kurmaları gerekmektedir.

3. Kaynaklar

- Küçükler, O., ve Üzen, E. (1998). Cumhuriyetimizin en eski botanik bahçesi ve bitkisel varlığı. İstanbul Üniversitesi Botanik Bahçesi. 5- 55 -T.C. Çevre ve İnsan, T.C. Çevre Bakanlığı Yayın Organı. SAYI 39 - Haziran/1998, ISSN 1302-0145 ANKARA.
- Kerim Alpınar K. (2023). İstanbul Üniversitesi Alfred Heilbronn Botanik Bahçesi, Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları. 26-28., Sayfa 47-55., The New History of Medicine Studies. ISSN 1300-669X –İstanbul 2023.
- Sevtap İshakoğlu, S. (1988). 1900-1946 Yılları Arasında Darülfünun ve İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nde Botanik, Zooloji ve Jeoloji Eğitimi. Dergipark Akademik. Osmanlı Bilimi Araştırmaları. Sayı: 2, 319 - 348, 01.06.1998.
- Günergun, F., ve Baytop, A. (1998). Hekimbaşı Salih Efendi (1816-1895) ve Botanikle İlgili Yayınları. Osmanlı Bilimi Araştırmaları II. Yıl 1998, Sayı: 2, 293 – 317
- Baytop, A., ve Günergun, F. (1988). Dr. Şerafettin Tevfik Tertemiz (1879-1957) ve Botanik ile ilgili Yayınları. ‘Osmanlı Bilimi Araştırmaları II, Yay. Haziran Feza Günergun, İ.Ü. Edebiyat Fa. Yay. Nr. 3410 İstanbul 1998 s. 349 – 360 .İstanbul
- Baytop, A. (2003). Türkiye’de Botanik Tarihi Araştırmaları, TÜBİTAK, Popüler Bilim Kitapları İşletme Müdürlüğü Atatürk Bulvarı No: 221 Kavaklıdere 06100 Ankara., ISBN 975-403-340-4.
- Baytop, T. (2002). İSTANBUL FLORASI ARAŞTIRMALARI (Toplayıcılar, Herbaryumlar, Floralar, Botanik Bahçeleri, Kaynaklar) (1553-1965)., EREN Yayıncılık Kitap-Dağıtım Tic.San.Ltd. Şti., Beyoğlu- İSTANBUL., 34-98-y-70-092., ISBN 975-7622-53-0.
- Ekim, T. (2017). Botanik Bahçeleri ve önemi. Zeytinburnu Belediyesi- İstanbul <https://www.zdergisi.istanbul/makale/botanik-bahceleri-ve-onemi-26>. Erişim Tarihi 11.08.2023.
- Küçükler, O. (2017). Türkiye’de Çağdaş Biyoloji Eğitimi Ve Öğretimin Başladığı Yer: Süleymaniye Nebatat Ve Hayvanat Enstitüleri (Biyoloji Enstitüsü). İstanbul Üniversitesi Biyolojik Bellek Koleksiyonları Cilt I: Botanik sayfa 47. ISBN 978-605-335-355-3. Nobel Tıp Kitabevleri Tic. Ltd.Şti. Millet Cad. No:111 Çapa-İstanbul.
- Aktaş, U. (2010). İstanbul’un 100 Bahçesi., İstanbul’un Yüzleri Serisi-36., İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları., Sayfa 120-125., ISBN 978-605-5592-77-6.
- Baytop, T. (2001). Türkiye’de Eski Bahçe Gülleri. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları /2593. Sayfa 3., Yayınlar Dairesi Başkanlığı / Sanat Eserleri Dizisi/319., ISBN 975-17-2712-X.

İnternet Kaynakları ve Kaynağı basılı/belli olmayanlar için;

Anonim, (2023a). https://en.wikipedia.org/wiki/Vernon_Heywood. Erişim Tarihi: 28.10.2023.

Anonim, (2023b). https://en.wikipedia.org/wiki/Luca_Ghini. Erişim Tarihi: 05.09.2023.

Anonim, (2023c). <https://depositphotos.com/tr/photos/botanical-garden-of-pisa.html>
Erişim Tarihi: 05.09.2023.

Anonim, (2023d). <https://www.companyofcooks.com/partnership/royal-botanic-gardens-kew> Erişim Tarihi: 08.09.2023.

Anonim, (2023e). <https://www.google.com.tr/search?q=Berlin++Dahlem+Botanik+Bah%C3%A7esi>. Erişim Tarihi: 05.11.2023.

Anonim, (2023f). <https://astibder.org/askeri-tibbiye-tarihi/>. Erişim Tarihi: 23-11.2023.

Anonim, (2023g). <https://twitter.com/istanbuledutr/status/1363780921137184768/photo/1>. Erişim Tarihi: 3.11.2023.

Anonim, (2023h). <https://tip.sbu.edu.tr/GenelBilgiler/Tarihcesi>. Erişim Tarihi: 23.10.2023.

Anonim, (2023i). <https://twitter.com/hayalleme/status/439300732064251904>
Erişim Tarihi: 14.12.2023.

Anonim, (2023i). <https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/bir-egitim-yuvasinin-hazin-oykusu/2> Erişim Tarihi 14.12.2023.

Anonim, (2023j). <https://www.facebook.com/istanbultarih34/photos/zeynehan%C4%B1m-kona%C4%9F%C4%B1-istanbul-%C3%BCniversitesi-edebiyat-fak%C3%BCltesi-kavalal%C4%B1-mehmet-ali/1468852676676696/> Erişim Tarihi: 24.12.2023.

Anonim, (2023k). <https://www.cnnturk.com/turkiye/zeynep-kamil-hastanesinin-155-yillik-ask-hikayesi?page=1>. Erişim Tarihi: 24.12.2023.

Anonim, (2023l). <https://www.netyazi.com/zeynep-ile-kamil-iskender-pala/> Erişim Tarihi: 24.12.2023.

Anonim, (2024a). <https://sanatokur.com/emin-halid-onat-kimdir/>. Erişim Tarihi: 18.01.2024.

Anonim, (2024b). <https://sanatokur.com/emin-halid-onat-kimdir/> Erişim Tarihi: 18.01.2024.

Nazar Büyüm, (1984). Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, Fasikül:16, Anadolu Yayınları, s. 857. İstanbul. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Charles_Ambroise_Bernard) Erişim Tarihi: 16.09.2023)